

ADALET PARTİSİ'NİN BİRİNCİ DÖNEMİ: 1961-1971

THE FIRST ERA OF THE JUSTICE PARTY: 1961-1971

CEMAL FEDAYİ *

ABSTRACT

In this study the establishment and the first period (1961-1971) of the Justice Party have been examined. Justice Party was established as a continuation of DP (Democratic Party). In its first years, the party followed a passive policy. In the period of 1965-69 when the Justice Party was in power alone, progress was seen in the economic field. And in the political and social spheres, stability was achieved. In this period, a moderate way of relations between the army and party was followed. The Justice Party lost power in both political and social levels since 1969. With the effect of the changes in socio-economic structures, disturbances and instabilities were experienced in every field since 1970. The government, under the leadership of Demirel, first lost numerical superiority and then lost its social and political superiority. This negative process ended up by a coup d'état in 12 March 1971.

Keywords: Democratic Party, Justice Party, Political Right, Democracy, Coup D'état

Öz

Bu çalışmada Adalet Partisi'nin kuruluşu ve ilk dönemi (1961-71) incelenmiştir. Adalet Partisi, DP'nin devamı niteliğinde bir parti olarak kurulmuştur. İlk yıllarda pasif bir politika takip etmiştir. AP'nin tek başına iktidarda olduğu 1965-69 döneminde, iktisadi alanda ilerlemeler olmuştur. Siyasi ve sosyal alanda ise istikrar yakalanmıştır. Bu dönemde ordu ile ilişkilerde ılımlı bir yol takip edilmiştir. AP, 1969 yılından itibaren hem siyasi hem de sosyal zeminde güç kaybetmiştir. Sosyo-ekonomik yapıdaki değişimlerin de etkisiyle 1970 yılından itibaren her alanda huzursuzluklar ve istikrarsızlıklar yaşanmıştır. Demirel liderliğindeki hükümet, önce sayısal üstünlüğünü, sonra da siyasi ve sosyal üstünlüğünü kaybetmiştir. İçine girilen olumsuz süreç 12 Mart 1971 tarihli darbe ile sonuçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Demokrat Parti, Adalet Partisi, Sağ Siyaset, Demokrasi, Darbe

* Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü.

Giriş

27 Mayıs darbesi Türkiye siyasetinin doğal seyrine ve evrimine vurulmuş ilk darbe olarak tarihe geçmiştir. 27 Mayıs, açıkça ifade etmese de, öncelikle ve özellikle Demokrat Parti'ye karşı gerçekleştirilmiş bir darbedir. Merkez sağ siyasetin önemli partisi Demokrat Parti, demokrasiye geçiş sürecini başarıyla gerçekleştiren bir parti olarak tarihe geçmiştir. Fakat bu başarı 27 Mayıs darbesiyle sonlandırılmıştır.

27 Mayıs darbesi hem Türkiye demokrasisinin hem de merkez sağ siyasetinin tabii evrimine mani olmuş ve telafisi mümkün olmayan zararlara sebep olmuştur. 27 Mayıs darbesinden sonra, DP'nin mirasını devam ettirmek iddiasında olan iki parti kurulmuştur. Bunlar Yeni Türkiye Partisi ile Adalet Partisi'dir. Uzun ömürlü olan ve DP'nin mirasını sahiplenmekte daha başarılı olan parti Adalet Partisi olmuştur (Bulut, 2009: 81). 1961 yılında kurulan AP, 12 Eylül 1980 darbesine kadar hayatta kalmış ve Türkiye siyasetinde derin izler bırakmıştır (Demirel, 2004).

Adalet Partisi'nin tarihi iki dönemde incelenebilir. Birinci dönem kuruluştan (1961), 12 Mart 1971 darbesine kadar geçen dönemdir: 1961-1971. İkinci dönem ise 12 Mart darbesinden sonra başlayıp (1971), 12 Eylül 1980 darbesine kadar geçen dönemdir: 1971-1980. Biz bu çalışmamızda AP'nin birinci dönemini inceleyeceğiz. İncelememiz daha çok AP'nin tek başına iktidar olduğu 1965-1971 dönemi üzerinde yoğunlaşacaktır.

Çalışmamızda, Adalet Partisi'nin tanınmasında önemli rol oynayan ve tek başına iktidar döneminin mimarı olan Genel Başkan Süleyman Demirel de doğal olarak önemli ve hatta başat bir yer tutmuştur. Her ne kadar AP'nin kurucusu Ragıp Gümüşpala olmakla birlikte Gümüşpala halk tarafından tanınmamıştır. Gümüşpala AP'yi tek başına iktidara da taşıyamamıştır. AP'yi tek başına iktidara taşıyan ve popüler kılan, ikinci genel başkan Demirel'dir. Zaman içinde Demirel ile AP özdeşleşmiştir. AP demek Demirel demek; Demirel demek AP demek haline gelmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada da her ne kadar AP anlatılıyorsa da tabii olarak, Demirel ve Demirel'in icraatları ön planda olmuştur. Demirel, kamuoyunda "Demir kıratların" (Demokratların/DP'nin) temsilcisi/devamı olarak popülerleşmiş ve başarılı icraatlarıyla döneme damgasını vurmuştur. Bu nedenle çalışmamızın merkezinde Adalet Partisiyle birlikte Süleyman Demirel de yer almıştır.

Adalet Partisi'nin ikinci genel başkanı olan Süleyman Demirel, Adalet Partisi'nin efsaneleşmiş lideri olarak tarihe geçmiştir (Tekil, 1978). Mühendis kökenli olan Demirel, Menderes döneminde Devlet Su İşleri Genel

Müdürü olarak görev yapmıştır. Demirel'in bu görevindeki başarısı, O'nun "barajlar kralı" olarak anılmasına da yol açmıştır (Öngider, 2001: 115). 27 Mayıs sonrasında Demirel, yeni kurulan Devlet Planlama Teşkilatı'nda çalışmıştır. Bu görevi sırasında kalkınma planları üzerinde çalışmıştır. Daha sonra özel sektöre geçen Demirel, bir süre de müteahhitlik yapmıştır. Daha sonra ise siyasete atılmıştır.

Adalet Partisi'nin Kuruluşu ve İlk İcraatları

Adalet Partisi 1961 yılında, emekli genelkurmay başkanı Ragıp Gümüşpala tarafından kurulmuştur. 1961 yılında yapılan ilk seçimlere de katılmıştır. Ancak bu dönemde 27 Mayıs darbesinin baskısı henüz devam ettiği için, DP'nin devamı iddiasıyla kurulmasına rağmen, AP serbest bir tanıtım ve propaganda yapamamıştır. Eski bir bürokrat olan Gümüşpala da popüler bir lider olamamıştır. Yine de yeni kurulmuş bir parti olarak girdiği ilk seçimden başarılı bir sonuçla çıkmıştır.

Adalet Partisi, katıldığı ilk seçim olan 1961 seçimlerinden, CHP'nin hemen ardından ikinci büyük parti olarak çıkmıştır (CHP % 36,7, AP %34,8). Seçim sonuçlarına göre, ideolojik ve toplumsal taban olarak birbirine yakın partilerin (AP, YTP, CKMP) koalisyon hükümeti kurmaları mümkündür. Fakat askeri vesayet henüz devam ettiği için bu mümkün olmadı. Askerler hükümeti CHP'nin/İnönü'nün kurmasını istiyorlardı. Askeri vesayet odakları, CHP dışındaki bu üç partinin ortak cumhurbaşkanı adayı olan Ali Fuat Başgil'i de fiili yollarla engellemişler ve kendi adayları olan Gürsel'in cumhurbaşkanı olmasını zorla ve baskıyla gerçekleştirmişlerdir...

Askerler, İnönü'nün başbakanlığında bir hükümet istediklerinden, askerlerin temsilcisi konumundaki Cumhurbaşkanı Gürsel hükümeti kurma görevini İnönü'ye verdi. CHP dışındaki partiler İnönü başkanlığındaki bir hükümete katılmak istemiyorlardı. Fakat yine konjonktürün hassasiyeti gereği, istemeyerek de olsa AP, CHP ile hükümet kurmaya razı oldu. Bu, AP'nin ilk iktidar tecrübesi olmuştur. Fakat DP'nin devamı konumundaki bir partinin CHP ile uzun süre bir arada bulunması, eşyanın tabiatı gereği mümkün değildi. Nitekim zoraki nikâh şeklindeki CHP-AP hükümeti 7 ay sonra yıkıldı. Hükümetin yıkılma sebebi, iki parti arasındaki eski DP'lilerin affı konusundaki görüş ayrılığıdır.

Aslında bu ayrılık AP için olumlu sonuçlar doğurmuştur. Çünkü AP'nin eski DP'lilerin haklarını savunması ve bu uğurda hükümeti yıkmaması, halk nazarında "DP'nin gerçek devamı AP'dir" şeklinde bir algının oluşmasına

yardımcı olmuştur. Yeni kurulan hükümet de, yine cihet-i askeriye'nin zorlamasıyla İnönü başkanlığında teşekkül etmiştir. Bu defa AP'nin yerine hükümete YTP, CKMP ve bağımsızlar katılmışlardır. Fakat bu hükümet de bir zorlamanın sonucunda oluştuğundan bu da uzun ömürlü olmadı. YTP ve CKMP'nin çekilmesiyle hükümet dağıldı. İnönü konusunda ısrarcı olan askeri vesayet, hükümet kurma görevini yine İnönü'ye verdi. Hiçbir parti CHP ile koalisyona yanaşmadığından İnönü, siyaset tarihimizin ilk azınlık hükümetini kurdu (25.12.1963).

Adalet Partisi bu dönemde muhalefette kalma ve DP'nin devamı olduğu imajını pekiştirmeye çalıştı. Askeri vesayetle ve hükümetle kavga etmeden, ılımlı bir siyaset takip etmiştir. Zaten genel başkan Gümüşpala'nın, yaşı, konumu ve birikimi gereği aktif bir siyaset takip etmesi mümkün değildi. AP genel başkanı ve İzmir milletvekili Gümüşpala 67 yaşında, 6 Haziran 1964 günü bir otel odasında ölü olarak bulundu. Bu ani ve şüpheli ölüm üzerine AP içinde liderlik yarışı başladı ve bu süreçte Demirel'in adı ön plana çıktı.

Demirel'in Genel Başkanlığı ve İlk İcraatları

Demirel Adalet Partisi'nin kuruluşu sürecinde aktif olarak yer almamıştır. Ancak partinin çekirdek kadrosuyla yakın ilişki içinde olmuştur. Demirel AP'ye 1961 yılında üye olmuş ve 1962 yılından itibaren aktif ve önemli görevler almaya başlamıştır. Ancak bu dönem siyaset üzerinde askeri vesayet ağır bir şekilde mevcut olduğundan, DP'nin devamı niteliğindeki AP, serbest bir çalışma ve örgütlenme imkânından mahrum kalmıştır. AP üzerindeki baskılar 1963 yılında fiili saldırı boyutuna ulaşmış ve AP genel merkezi protestocular tarafından taşlanmıştır. Bu sırada binada bulunan Demirel, meşhur deyimle, “şapkasını alıp gitmiş”tir.

Bu saldırı sürecinde, Genel İdare Kurulu üyesi konumunda bulunan Demirel, parti yönetimini eleştirerek GİK üyeliğinden de ayrılmıştır. Aynı zamanda teşkilat başkanı olan Demirel'in yerine Saadettin Bilgiç getirilmiştir. Böylece parti içi hiyerarşide genel başkan Gümüşpala'dan sonra ikinci sıraya Bilgiç yerleşmiştir (Öngider, 2001: 117). 1964 yılında Ragıp Gümüşpala'nın ani ve biraz da şüpheli ölümü, parti içinde hiç beklenmedik bir zamanda liderlik yarışını gündeme getirmiştir. Demirel de bu gelişmeyle birlikte, o tarihlerde uzak durduğu siyasi arenaya yeniden ve daha aktif bir şekilde girmiştir. Liderlik yarışına ilk başlarda çok sayıda aday katılmıştır. Fakat zaman içinde iki rakip öne çıkmıştır: Genel Başkan Vekili ve Teşkilat Başkanı Saadettin Bilgiç ve hiçbir idari görevi bulunmayan sade üye Süleyman Demirel.

Yarışın başlarında, Gümüşpala'nın sağ kolu olarak bilinen ve partinin tüm örgütlenmesini adeta tek başına gerçekleştiren Bilgiç, doğal lider adayı olarak ön plandaydı (Çavdar, 1985: 2091).

İkisi de İspartalı olan bu iki adayın liderlik yarışı sürecinde Bilgiç muhafazakâr bir aday olarak, Demirel ise seküler bir aday olarak tanınmışlardır. Daha doğrusu dönemin medyası tarafından böyle lanse edilmişlerdir. Bu yarışta Demirel, geniş ve yaygın bir kesimin desteğini almayı başarmıştır. Genel olarak iş dünyası ve büyük gazeteler Demirel'i desteklemiştir. Hatta bazı gözlemciler göre, dönemin gündemi belirlemede en güçlü gazetesi Hürriyet gazetesi bu süreçte "Demirel'in basın bülteni gibi" yayımlanmıştır (Fincancıoğlu, 2000: 82). Hürriyet gazetesi, özellikle, "Demirel'i ABD gibi büyük bir devletin desteklediği" yargısının oluşmasında ve Demirel aleyhinde yayılan Masonluk gibi suçlamaların savuşturulmasında etkin bir rol oynamıştır (Öngider, 2001: 118).

Demirel iş dünyasında da tanınan bir figürdü. Bunu başarıyla kullanan Demirel, yerli ve yabancı işadamlarının desteğini almayı başarmıştır. Demirel, AP içindeki eski DP'lilerin oluşturduğu hizbin desteğini de almayı başarmıştır. Bu konuda Bilgiç'ten daha başarılı olmuştur. Ahmad'a göre, eski DP'lilerin, Demirel'i Bilgiç'ten daha "kolay idare edilebilir" görmüş olmaları muhtemeldir (Ahmad, 1994: 277).

Bu dönemde ülkede, özellikle de siyasi alanda, 27 Mayıs darbesinin tesiri hala devam etmektedir. Askerler siyasi alan üzerinde koyu bir vesayet mekanizması kurmuş durumdadır. O yüzden AP'nin liderliğine oynayan adayların, dolaylı veya dolaysız, ordunun onayını da alması gerekmektedir. Demirel bu açıdan şanslıdır; ordunun komuta kademesi Bilgiç'e göre Demirel'i daha uygun bulmuştur. Çünkü Bilgiç'in babası 1939 yılından 27 Mayıs 1960 tarihine kadar müftülük yapmış bir kişidir (Bilgiç, 1998: 7). Bilgiç hem dindar hem de DP'li bir aileden gelmektedir. Bilgiç'i dinci ve tutucu bulan askerler, Bilgiç'in AP'nin başına geçmesi durumunda DP'nin intikamını almaya çalışacağından endişe ediyorlardı (Öngider, 2001: 118).

Sonuç itibarıyla askeri vesayet odakları, Demirel'in rakibi Bilgiç'i "koyu bir Menderes taraftarı" olarak görüyor ve böyle bir kişinin genel başkan olmasını istemiyorlardı (Erdoğan, 2003: 108). Bundan dolayı üst düzey komutanlar, kendisine yakın bir şekilde Demirel'i desteklemişlerdir (Hale, 1996: 151). Ordunun komuta kademesinin yanı sıra, 27 Mayıs darbesinin reisi, dönemin cumhurbaşkanı Cemal Gürsel de aktif olarak Demirel'i

destekliyordu. “İrticadan çok korktuğunu” belirten Gürsel, Demirel’in “laikliğinden ve Atatürkçülüğünden” kuşku duymuyordu (Baban, 1970: 265).

Bilgiç’e göre, bütün bu gelişmeleri izleyip değerlendiren delegelerin en büyük korkusu yeni bir darbenin gerçekleşme ihtimaliydi. Bu ihtimalden çekinen kurultay delegeleri, ordu ile ilişkileri iyileştirebileceğine inandıkları “ılımlı ve esnek” olarak lanse edilen Demirel’i desteklemeye karar vermişlerdir. Delegeleri, Demirel’i desteklemeye sevk eden bir önemli olay da “Bilgiç başkanlığı kazansa bile askerlerin ona iktidarı vermeyeceği” yolundaki söylentilerin yayılmasıdır (Bilgiç, 1998: 132, 136).

Gergin ve tartışmalı geçen propaganda sürecinin sonunda AP’nin ikinci büyük kongresi 29 Kasım 1964 günü toplanmıştır. Yapılan oylama sonucunda Demirel 1072, Bilgiç ise 552 oy almıştır. Diğer adaylardan Tekin Arıburun 39, Ali Fuat Başgil ise 4 oy alabilmiştir (Cumhuriyet’in 80 Yılı, 2003: 227). Demirel, kendisine yönelik “tepeden inme lider oldu” şeklindeki eleştirilere karşılık, bu makama hakkıyla geldiğini, burjuva ya da toprak sahibi olmadığını vurgulamıştır (Arcayürek, 1985: 59). Demirel’in bir kurultay sonucunda, parti içi yarış ve serbest seçimlerle genel başkanlığı kazanması, parti içi demokrasi bakımından Türkiye siyaset tarihinde bir ilki temsil etmektedir. Türkiye siyaset tarihinde, bir partinin liderinin yarışmayla kararlaştırılması ilk kez olmuştur (Ahmad, 1994: 307). Bu seçim siyaset tarihimizde bir ilkin daha yaşanmasına vesile olmuştur. Bir partinin delegeleri, ilk defa partinin kurucuları dışından birini genel başkanlığa seçmişlerdir (Abadan, 1966: 120).

Demirel genel başkanlık koltuğuna oturduğunda görevde olan hükümet, İnönü liderliğindeki azınlık hükümetiydi. Genel başkanlık koltuğuna oturan Demirel, siyasi arenada kendisini göstermek ve topluma tanıtmak için fırsat kollamaya başladı. Aradığı fırsatı bütçe sürecinde yakaladı. AP genel başkanı sıfatıyla, seçimlere sekiz ay kala, İnönü hükümetini devirmeye ve işleri kendi eline almaya karar veren Demirel harekete geçmiştir. Önce Millet Partisi genel başkanı Osman Bölükbaşı ile, ardından YTP genel başkanı Ekrem Alican’la ve sonra da CKMP lideri Ahmet Oğuz’la görüşerek Meclis’te görüşülmekte olan 1965 bütçesine red oyu verilmesi için görüş birliği sağlamayı başarmıştır. 13.2.1965 tarihinde yapılan bütçe oylamasında Demirel, hükümeti devirmek için gerekli olan 226 oyu, hatta daha fazlasını bulmuş ve İnönü hükümetini devirmeyi başarmıştır. CHP dışındaki bütün sağ partiler beraber hareket ettikleri için bazı yorumlara göre bu birliktelik, “ilk milliyetçi cephe” olarak nitelenebilir (Fincancıoğlu, 2000: 92).

3. İnönü hükümetinin Demirel'in girişimleri sonucunda düşmesi, Demirel açısından önemli bir icraatın ötesinde, ciddi bir şöhret anlamına gelmiştir. Bu icraatı sonucunda Demirel, "İsmet Paşa'yı deviren adam" olarak şöhret kazanmış ve yaklaşan 1965 seçimlerine, kazandığı bu şöhretle girmiştir (Toker, 1992: 239). Bu başarı, siyaset tarihimize Demirel'in ilk siyasi zaferi olarak geçmiştir (Tokatlı, 2000: 189).

Düşürülen İnönü hükümetinin yerine, AP listesinden bağımsız senatör olarak seçilen Suat Hayri Ürgüplü başkanlığında yeni bir hükümet (AP, YTP, CKMP, MP) kurulmuştur. Bu sırada Demirel henüz Meclis üyesi olmadığı için, hükümete dışarıdan Başbakan Yardımcısı olarak katılmıştır. Kısa süreli olan bu hükümetin en önemli görevi ülkeyi sarsıntısız bir şekilde genel seçimlere götürmektir ve bu hükümet bu görevi başarıyla yerine getirmiştir.

1961-65 dönemi Türkiye demokrasisi açısından bir geçiş dönemidir. Adalet Partisi bu dönemi başarıyla geçiren bir parti olmuştur. Gümüşpala zamanında pasif bir görüntü sergileyen AP, Demirel'in liderliğinde daha aktif ve iktidara oynayan bir parti görünümünü kazanmıştır. Ayrıca AP bu dönemde, "DP'nin devamı olan parti" imajı açısından YTP'nin önüne geçmiş ve bu konuda halk katında saygın bir yer kazanmıştır.

Adalet Partisi'nin Tek Başına İktidarı: 1965 Seçimleri

1965 seçimleri, 1961 seçimlerine göre nisbeten daha serbest bir seçim olmuştur. 1961 seçimleri 27 Mayıs cuntasının yoğun baskısı ve yönlendirmesi altında geçmişti. Bu seçimlerde ise askeri vesayet nisbeten azaldığı için daha renkli ve daha demokratik bir propaganda dönemi yaşanmıştır. Bu propaganda sürecinin kuşkusuz en renkli ve en popüler figürü Süleyman Demirel olmuştur.

AP, 1961 seçimlerine Ragıp Gümüşpala liderliğinde girmişti. Gümüşpala eski bir genelkurmay başkanıdır; nihayetinde bir bürokrattır. Bu yüzden siyasi propaganda ve halkla diyalog bakımından başarılı olamamıştır. Demirel ise sivil kişiliği ve halkın içinden çıkmış olması hasebiyle, halkla diyalog bağlamında çok başarılı olmuştur. Türkiye siyaseti açısından Demirel yeni bir lider tipolojisinin doğuşuna işaret etmiştir. Menderes de halkın içinden geliyordu ama O üst tabakanın/yerel eşrafın bir temsilcisiydi; babası bir toprak ağasıydı. Demirel ise sıradan bir köylünün çocuğuydu. O dönemde Türkiye nüfusunun büyük çoğunluğu (yaklaşık %80'i) köylüydü. Bu Demirel açısından önemli bir avantaj olmuştur.

Büyük çoğunluğu köylü olan seçmenler ilk defa, kendi içinden çıkan, kendi dilini anlayan bir liderle muhatap olmuştur. Bu çok önemli bir kırılmayı ve dönüşümü ifade etmektedir. Feroz Ahmad'ın da vurguladığı gibi Demirel, Tanzimat döneminden beri Türkiye siyasetine egemen olan “as-kerî-bürokratik aydın” geleneğinden gelmiyordu. Demirel, sıradan bir vatandaşın, özellikle kırsal alandan gelip yeni biten şehirlerden birine yerleşen hırslı göçmenlerin, kendi kendini yetiştiren adam açısından, kendilerini özdeşleştirebildikleri bir liderdir. Kampanya sürecinde, bunun büyük bir değer olduğu ortaya çıkmış ve Demirel, bu tip seçmene kolayca ulaşabilmiştir. Demirel'in rakipleri konumundaki İnönü ve Aybar gibi liderler, dışarıdan gelen liderler iken, Demirel içeriden gelen biriydi (Ahmad, 1994: 278).

1965 seçimleri öncesinde Demirel, öncelikle DP'nin mirasına sahip çıkma konusunda titiz bir çalışma yürütmüştür. Bu konuda radikal adımlar atmıştır. En başta, partinin mevcut amblemini değiştirmiştir. Yeni amblem azametle, başı dik yürüyen bir kır attır. Demokrat Parti'nin tabanı demokrat kelimesini “demir kırat” şeklinde telaffuz ediyordu. Demirel, kır at sembolüyle DP'nin devamı olduğu konusunda güçlü bir mesaj vermiş oluyordu. Bu semantik ve simgesel değişikliğin yanı sıra eski DP'lilerin yakın akrabalarını da milletvekili adayı olarak göstermek suretiyle, seçmen nezdinde DP'nin devamı olduğu yolunda ciddi bir izlenim bırakmayı başarmıştır (Abadan, 1966: 123).

Amblem değişikliğinin yanı sıra AP, siyasi iletişim konusunda da halkın anlayacağı dilden bir kampanya yürütmüştür. AP seçim sloganlarını, halkın anlayacağı ifadelerle, kısa ve özlü cümlelerle oluşturmuştur. Bu sloganlardan bazıları şöyledir: Çileye Paydos; Herkesi İş; Herkese Refah; AP'de Birleşiniz (Abadan, 1966: 124). Bu son slogan, özellikle DP'nin devamı olduğunu iddia eden diğer partiye, yani YTP'ye meyilli seçmeni hedef almaktaydı.

Kampanya/propaganda sürecinde Demirel, dinamizmi, zekâsı ve etkileyici hitabeti ile diğer liderlerin önüne geçmiştir. Liderler arasında en fazla seyahat eden de kendisi olmuştur. Konuşmalarında uzlaştırıcı ve orta yollu bir söylem tutturmuştur. Demirel seçim konuşmalarında milli sorunların yanı sıra mahalli sorunlara da vukufu temas etmeyi bilmiştir. Abadan'ın tespitiyle (1966: 127) Demirel, kampanya boyunca takip ettiği yöntemlerle, ABD siyaset bilimcilerinin “grassroots politician” dedikleri bir siyasetçi tipini temsil etmiştir. Bu deyim, siyasi oluşumu kökünde ve yerinde, isabetle izleyen siyasetçiler için kullanılmaktadır. Bu bağlamda Levi'de (1991: 148) Adalet Partisi için “sivil ve halkın partisi” nitelemesini yapmıştır.

AP açısından, başarılı geçen bir kampanya döneminin ardından gerçekleşen seçim, kesin bir zaferle neticelenmiştir. AP, sağ oylarının büyük çoğunluğunu toplamayı başarmıştır. Bu seçimlerden AP %52,9 oy oranıyla 240 milletvekili çıkarmıştır. Bu oy oranıyla AP, DP'nin girdiği son seçimde (1957) aldığı oy oranının (%47,8) da üzerine çıkmayı başarmıştır. Bu oy oranıyla AP, DP'nin 1950'de aldığı oy oranına (53,5) yakın bir oy almıştır. Bu başarısıyla AP, hem DP'nin yerini alma konusunda tam bir başarı sağlamış hem de siyasi istikrarı sağlayan parti imajını kazanmıştır.

AP'nin (ve kapatılmış DP'nin) rakibi olan CHP ise 1965 seçimlerinden hezimetle çıkmıştır. 27 Mayıs öncesi, 1957 seçimlerinde %41 oy almış olan CHP, bu seçimlerde sadece %28,7 oy (134 milletvekili) alabilmiştir. Bu hezimet, aynı zamanda, halkın 27 Mayıs darbesine karşı gösterdiği tepkinin bir yansımasıdır. Çünkü CHP açıkça 27 Mayıs'ı desteklemiştir; AP ise, henüz konjonktür müsait olmadığı için, üstü kapalı olarak 27 Mayıs'a karşı çıkmıştır. AP bu seçimleri, hukuki veya fiili, pek çok engele rağmen kazanmıştır. Bunların başında milli bakiye sistemi gelmektedir. İkinci önemli engel ise psikolojik alandadır. Seçim öncesi dönemde "seçimi kazansa bile AP'ye iktidarın verilmeyeceği" yolunda söylentiler yayılmıştır (Gümüştekin, 1976: 20). Başta 27 Mayıs'ın ihdas ettiği vesayet odakları olmak üzere türlü odakların engelleme çabalarına rağmen seçim sonuçları, bir partinin tek başına iktidarını mümkün kılıyordu. AP, salt çoğunluk olan 226'nın çok üzerinde bir milletvekili sayısına ulaşmıştır. Bu sonuçlar, seçmen çoğunluğunun 27 Mayıs vesayetinden ve bu vesayetin ürettiği istikrarsız siyasi tablodan bıktığını göstermiştir.

Bu seçimin en önemli sonuçlarından biri de DP'nin mirasına sahip çıkma konusunda AP ile yarış içinde olan YTP ile ilgilidir. 1961 seçimlerinde %13,7 oy ve 65 milletvekili kazanan YTP, 1965 seçimlerinde oy oranını %3,7'ye, milletvekili sayısını ise 19'a düşürmüştür. Bu sonuçlardan sonra YTP siyasi arenada tamamen etkisiz bir duruma düşmüş ve genel başkan Ekrem Alican da Kocaeli'ndeki çiftliğine çekilmiştir (Öngider 2001:120).

YTP, eski DP'nin "aydın", elitist ve kentli kanadını temsil ediyor ve yüksek bürokratları, akademisyenleri ve serbest meslek sahiplerini kapsıyordu. Feroz Ahmad'a göre YTP, seçmen gücü ve toplumsal taban bakımından, "Doğu Anadolu'daki toprak sahibi yerel mütegalibe"yle kurduğu ittifağa dayanıyordu (Ahmad, 1994: 274). Ahmad'ın burada üstü kapalı olarak söylemek istediği şudur: YTP, eski DP içinde yer alan bir takım Kürt kökenli siyasetçilere bünyesinde yer vermişti. Bunlardan en önemlisi Yusuf

Azizoğlu'dur. YTP bu sayede Kürt kökenli seçmenin çoğunlukta olduğu illerden, Türkiye ortalamasının üzerinde oy alıyordu.

YTP'nin 1965 seçimleriyle başlayan düşüşü 1969 seçimlerinde de devam etti. 1969 seçimlerinde YTP'nin oy oranı %2,2'ye düştü. Düşüş sürecindeki YTP içinde yer alanların bir kısmı AP'ye bir kısmı da yeni kurulan MNP'ye geçti. YTP, 1973 seçimlerine girmeden siyaset sahnesinden çekildi.

1965 seçimlerinin en önemli sonuçlarından biri de 27 Mayıs darbesiyle ilgilidir. Seçmen 27 Mayıs darbesine ilk tepkisini 1961 seçimlerinde göstermişti. 1965 seçimleri ise, 27 Mayıs'a vurulan son darbe olmuş ve "öngörülen değişimlere sadece kâğıt üzerinde bağlı yeni bir rejimin, çok partili hayata geçilir geçilmez eski rejim tarafından ezilmeye mahkûm olduğunu göstermiştir" (Ahmad, 1994: 274). 27 Mayıs cuntası, bir daha DP gibi güçlü bir parti iktidar olmasın diye seçim sistemini de değiştirmişti. Ancak 1965 seçiminin sonucu, bu tedbirin de bir işe yaramadığını göstermiştir. Çünkü AP, küçük partilerin işine yarayan bu sisteme rağmen tek başına iktidar olabilmektedir.

Birinci Demirel Hükümeti: 1965-1969

Seçim sonuçlarından sonra cumhurbaşkanı Gürsel, hükümeti kurma görevini AP genel başkanı ve Isparta milletvekili Süleyman Demirel'e verdi. Demirel'in kurduğu hükümet mecliste yapılan güven oylamasında 252 kabul oyu almıştır. Bu sayı, hükümete AP dışından da oy verildiğini göstermektedir. Hükümetin kurulmasıyla Türkiye 1969 seçimlerine kadar sürecek istikrarlı bir döneme girmiştir. Bu hükümet tarihimize I. Demirel Hükümeti olarak geçmiştir.

Demirel, başbakan olarak, çoğunluğu temsil etmesine rağmen, temkinli ve tedbirli bir politika takip etti. Henüz askeri vesayet devam ettiği için askerleri kızdıracak icraatlardan uzak durdu. Yine, askerlerin tasvip ettiği bir lider olan İnönü'yü de ihmal etmedi. Önemli konularda onu bilgilendirdi. Onunla sert tartışmalara girmekten uzak durdu. Demirel başbakanlığı boyunca, siyasi tartışmalardan daha çok ekonomiye ağırlık verdi. Demirel'in başbakan olarak icraatlarının ana yörüngesi "özgürlük içinde kalkınma" sloganı çerçevesinde şekillenmiştir (Demirel, 1973: 28). Demirel başbakanlığı boyunca, "özgürlük, demokrasi ve kalkınma" gibi kavramları hep yan yana, ayrılmaz kavramlar olarak kullanmıştır. "Milli irade, insana saygı" gibi kavramlar da Demirel'in sık kullandığı kavramlardır.

Yukarıda da değindiğimiz gibi Demirel, tedbirli ve temkinli politikasının bir gereği olarak, ülkeyi ve rejimi gelecek tartışmalardan kaçınmıştır. Hem kendi partisinin hem ülkesinin huzurunu riske atacak radikal politikalardan kaçınmış; daha çok ekonomi ve dış politika üzerinde durmuştur. Bu dönemdeki stratejisini şöyle ifade etmiştir: “Marifet, patırtı çıkarmadan sistemi götürebilmektir” (Öngider, 2001: 127). Demirel’in en büyük ideali “Büyük Türkiye” idi. Demirel bu idealine istikrarlı ve gerilimsiz bir ortam sayesinde ulaşabileceğine inanıyordu. Bu deyimdeki “Büyük” kelimesi, toprak parçası olarak değil ekonomi olarak büyüklüğü ifade etmektedir (Çavdar, 1985: 2092).

Pratik ve pragmatik bir siyasetçi olan Demirel, kısa dönemde çözülebilecek ve çözümü halka pratik hayatında katkı sağlayacak sorunların üzerine gitmeyi öncelemiştir. Kısa dönemde çözülemeyecek netameli konular etrafında dolanmaktansa, kısa dönemde sonuç getirecek ve halkın pratik sorunlarına çözüm olacak icraatlara yönelmeyi tercih etmiştir. Bu konuyla ilgili olarak şunları söylemiştir: “Çaresi ve tedbiri yoksa, çaresi ve tedbiri olmayan meselelerle de beraber yaşamayı öğrenmeliyiz” (Donat, 1993: 145).

Demirel, birinci hükümeti döneminde yukarıda sayılan ilkeler çerçevesinde çalışmalar yapmıştır. Özellikle asker-hükümet ilişkilerinde yukarıda sayılan ilkelere titizlikle uyarak partisini riske etmemeye çalışmıştır. Askerle ilişkilerinde çatışmadan uzak durmuş, ılımlı ve uzlaşmacı bir tutum sergilemiştir. Siyasal ve sosyal alandaki sorunların çözümünde ise “elit-bürokrat-halk beraberliğini” sağlamaya gayret etmiştir (Demirel, 1973: 237).

Kuşkusuz AP içinde, daha radikal politikalar takip edilmesini savunan kesimler de bulunuyordu. Demirel partisi içindeki aşırıları dizginleyerek, intikamcı bir söylem tarzından uzak durmuştur. Eski DP’lilerle arasına belli bir mesafe koyarak, uzlaşmacı söylemindeki samimiyetini göstermeye çalışmıştır. Daha da önemlisi, orduyu sivillerin denetimine alma çabalarından vazgeçerek, ordu yönetimini tamamen komutanlara bırakmıştır. Böylece ordunun fiili özerkliği politikasını benimsemiştir. Aslında, dönemin şartları düşünüldüğünde, Demirel’in daha fazlasını yapma imkânı da bulunmuyordu. Demirel, sivil-ordu ilişkisindeki de facto durumu kabullenmek zorunda kalmıştır. Bütün bu ılımlı politikaları sonucunda Demirel, üst düzey komutanların güvenini kazanmış ve 12 Mart’a kadar onlarla iyi bir ilişki kurmuştur (Zürcher, 1995: 365).

Esasında, 27 Mayıs’ın aktörleriyle arasına mesafe koyan ordu üst yönetiminin de böyle bir ateşkes ve ittifak peşinde olduğu hesaba katılmalıdır.

Nitekim yeni duruma ayak uydurmakta hiç güçlük çekilmemiş, yüksek komuta kademesi, meclisteki muhafazakâr çoğunluk ile işbirliği içinde görünmüşlerdir (Özdemir, 1995a: 215). Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın 1966 yılında cumhurbaşkanı seçilmesi, yukarıda bahsedilen ittifakın bir sonucu olarak kabul edilebilir. Demirel, Sunay'ı cumhurbaşkanlığına getirmelerindeki esas amacın, AP'nin temsil ettiği kitlelerle o günkü ihtilalcileri barıştırmak olduğunu belirtmiştir (Cizre-Sakallıoğlu, 1993: 69).

Adalet Partisi'nin “orduyla barışma” adına, orduyu gözetim ve denetim dışında tutarak tarafsızlaştırma politikası izlemesi, istenmeyen sonuçlara da yol açmıştır. AP, orduyu CHP'nin tarafını tutmaktan ya da Aydemir tarzı bir politizasyondan vazgeçirmek amacıyla bir tarafsızlaştırma politikası izlemiştir. Ancak bu defa da ordu içinde Sol Kemalizm ve buna karşıt görüşlerin çarpıştığı bir ideolojik iklim serbestçe oluşmuştur. Böylece tarafsızlık bir yana, ordu içinde iktidar için yarışan cuntalar türemiştir (Cizre-Sakallıoğlu, 1993: 82). Yeri gelmişken söylemek gerekirse; esasında 12 Mart darbesi, ordu içindeki bu yarışmanın bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. Değindiği gibi Başbakan Demirel'in birinci önceliği ordu ile iyi ilişkiler geliştirmektir; ikinci önceliği ise İsmet Paşa'yı karşısına almamaktır. Bu iki öncelik, Demirel'in iktidar stratejisinin iki ana ögesini oluşturmuştur. O dönemde, yoğun olarak partisinin içindeki sorunlarla uğraşan İsmet Paşa'yı karşısına almama politikasında Demirel'in başarılı olduğu söylenebilir.

Gerek ordu ile ilişkiler gerekse İsmet Paşa ile ilişkiler bağlamında konjonktür de Demirel'in lehineydi. Bu durumu fırsat bilen Demirel, öncelikle nüfusun çoğunluğunu oluşturan köylülerin sorunlarını çözme konusunda icraatlara başlamıştır. Zaten seçim sürecinde verdiği sözler de işe köyden ve köylüden başlamasını zorunlu kılıyordu. Demirel öncelikle köylünün insan yerine konulmasını sağlamıştır. İkinci olarak kurumsal anlamda bir yenilik yapmıştır. 1965 yılında, köyün sorunlarına bilimsel yöntemlerle çözüm getirmek için Yol Su Elektrik (YSE) kurumunu kurmuştur. Demirel iktidarda olduğu dönemde, hem köylü hem kentli kitlenin çıkarlarını hedefleyen baraj ve elektrik santralleri yapımına özel bir önem vermiştir. Bu dönemde yapımına başlanan önemli tesisler şunlardır: Keban Barajı ve Hidroelektrik Santrali (1966); Ambarlı Termik Santrali (1969); Gökçekaya Barajı (1967); Seyit Ömer Termik Santrali (1969); İstanbul Boğaz Köprüsü (1970). Demirel bu dönemde, baraj yapımına verdiği önemden ötürü “Barajlar Kralı” olarak anılmıştır.

Demirel, bir başbakan olarak planladığı her konuda istediği icraatları yapamıyordu. Yetkileri hukuki ya da fiili olarak kısıtlanmış durumdaydı. Bu durumun öncelikli sebebi ise 1961 Anayasasının lafzı ve ruhuydu. 1961 Anayasası seçilmişlere yetkiden daha çok görevler yüklemiştir. Seçilmişlere güvenmeme esası üzerine kurulu olan 1961 Anayasası, seçilmiş hükümetleri vesayet altında tutan birçok düzenlemeye/mekanizmayı yer vermiştir. Tanju Tosun'a göre, bu anayasa devlet elitlerinin temel siyasal değerlerini ve çıkarlarını yansıtmaması yanında, öngördüğü kurumlarla da seçilmiş organların gücünü sınırlayan etkili bir fren-denge sistemi yaratmıştır (Tosun, 1999: 87).

Tasvir ettiğimiz bu durum Demirel'in elini kolunu bağlıyordu. Birçok önemli kurum, hükümetin kontrolü dışındaydı. AP'liler, bu anayasa ile devletin yönetilemeyeceğine inanıyorlardı. Anayasayı değiştirmeleri gerekiyordu; fakat bunun için gerekli çoğunluğa sahip değillerdi. Anayasayı değiştirecek çoğunluktan mahrum olduğu için Demirel, yetki alanını genişletecek önemli reformlara imza atamamıştır (Teziç, 1976: 302).

1950-60 arasındaki seçim sistemi geçerli olsaydı AP, anayasayı değiştirecek çoğunluğa ulaşmış olacaktı. Fakat 27 Mayıs sonrası getirilen nisbi sistem dolayısıyla AP, %53 oy oranına rağmen anayasayı değiştirecek milletvekili sayısına ulaşamamıştır.

27 Mayıs sonrası gelişmelerin en dikkat çekenlerinden biri de bürokrasinin ülke idaresindeki ağırlığı ve milli gelirdeki payının artmasıdır. 1951-60 arasında bürokrasinin milli gelir içindeki payı, ortalama olarak %8,33 iken bu oran 1961-69 döneminde %9,67'ye yükselmiştir. Öte yandan AP iktidarınca son olarak kabul edilen Personel Kanunu'nun mali hükümleriyle yüksek bürokrasinin gelirinde önemli artışlar olmuştur (Sencer, 1974: 278).

Özetlemek gerekirse Adalet Partisi tek başına iktidar olduğu dönemde, kendi ekonomik anlayışı çerçevesinde, ülkede yapılabilecek en akıllı ve temkinli iktidarı kurmuş ve netice alınamayacak konularda ısrarcı olmamıştır. İsmail Cem'e göre AP, halk kitlelerinin demokratikleştirilmesini ve ülkenin sanayileşmesini kolaylaştırıcı bir işlev taşıyan bu niteliğini 1970'e kadar sürdürmüştür (Cem, 1982: 376).

AP'nin İç Dengeleri ve Sorunları

1965 itibarıyla Adalet Partisi, ülkenin en büyük kitle partisi durumundaydı. Ancak Adalet Partisi, içinde farklı kesimleri barındıran bir koalisyona dayanmaktaydı. Bu koalisyonda ticaret burjuvazisi, Anadolu eşrafı, büyük toprak sahipleri, esnaf ve küçük zanaatkarlar bulunmaktaydı (Çavdar, 1985:

2093). Bu büyük koalisyonu bölmeden ve parçalamadan bir arada tutabilmek büyük bir gayreti gerektiriyordu. Bu yüzden Demirel, mesaisinin büyük bir kısmını bu işe harcıyordu. Demirel'in amacı, partiye yeni bir kimlik kazandırarak, birlik ve beraberliği tüm kesimlerin paylaşabileceği bu kimlik etrafında sağlamaktı. Partiye yeni bir kimlik ve kişilik kazandırma konusunda, tutucu bir emekli general olan ilk genel başkanın herhangi bir katkısı olmamıştı. AP'ye asıl kendi kişiliğinin damgasını vuran Demirel olmuştur. Demirel'in "siyasal gerçekçi" ve "hoşgörülü" kişiliğinin izleri, AP'ye de yansımıştır (Tunçay, 1985: 2096).

Demirel'in en büyük arzusu Adalet Partisi'ni kurumsallaştırmaktı. Bu bağlamda, partisini yönetme açısından zorlandığı durumlar oluyordu. Örneğin, parti içi koalisyonu bir arada tutabilmek açısından ılımlı ve uzlaşmacı bir politika izlemesi gerekiyordu ama bir taraftan da parti içindeki otoritesini sağlamlaştırması gerekiyordu. Özellikle kendisini geçici bir genel başkan ve bir emanetçi olarak görmeye eğilimli eski DP'lilere karşı tavizsiz bir siyaset tarzı benimsemek zorunda kalmıştır. Demirel, partisinin tam denetimini 29 Kasım 1968'de toplanan 4. Büyük Kongre'de ele geçirebilmiştir (Ahmad, 1994: 287). Bu durum, Demirel açısından olumlu bir gelişme olarak görülebilir ancak Demirel'in parti içinde tek otorite haline gelmesi, parti içindeki muhalif kesimleri ayrılma yönünde harekete geçirmiştir. Demirel, bütün uğraşlarına rağmen partiden kopmaları önleyememiştir.

Demirel'i iç politika bağlamında en çok zorlayan konuların başında, eski DP'lilerin affı konusu gelmekteydi. Demirel, bilinen ihtiyatlılığı ile konuyu zamana yaymayı ve koşullar olgunlaştıkça ileri adımlar atmaya düşünüyordu. Partideki "müfritler" ise bir an önce harekete geçilmesinden yanaydı. Bu konuda parti içinde büyük gerilimler olmuşsa da sonuçta Demirel'in görüşü egemen görüş olmuştur. Bu yoldaki en önemli gelişme 1966 yılında Yassıda mahkûmlarının affını temin eden kanunun çıkarılmasıdır (Cumhuriyet'in 80 Yılı, 2003: 236).

Eski DP'lilere siyasi haklarının iadesi konusu ise sürüncemede kalmıştır. Bir takım teşebbüsler olmuşsa da güçlü tepkiler karşısında sorun kesin bir çözüme kavuşturulamamıştır. Bu konudaki son girişim 1969 seçimleri öncesinde başlatılmıştır. Ancak askeri kesimin tepkisi üzerine geri adım atılmış ve hazırlanan kanun tasarısı Senato'da bekletilmiştir. Bu son girişim, ancak seçimlerden sonra, 6 Kasım 1969 tarihinde sonuçlandırılabilmiş ve eski DP'lilerin affı süreci, siyasi haklarının da iadesiyle nihayete erdirilmiştir

(Cumhuriyet'in 80 Yılı, 2003: 252). Adalet Partisi, bu başarısıyla 27 Mayıs darbesinin siyasi alandaki vesayetini kısmen geriletebilmiştir.

Türkiye 1950 yılından itibaren önemli bir sosyo-ekonomik değişim/modernleşme sürecinin içine girmişti. 1960'lı yılların sonuna doğru AP iktidarı, bu önemli değişim sürecinin doğurduğu sorunlarla da mücadele etmek zorunda kalmıştır. Sosyo-ekonomik gelişmelerin kaçınılmaz bir sonucu olarak AP içindeki farklı kesimlerin çıkarları arasında çelişkiler ortaya çıkmaya başlamış ve parti yönetimi bu çıkarları bağdaştırmakta başarılı olamamıştır. AP içindeki alt-orta sınıfı temsil edenler, Demirel'i büyük iş çevrelerini kollamakla suçlamışlardır. 1968 yılından itibaren, aynı zamanda İslami retoriği de benimseyen bu kesimlerin sözcülüğünü Erbakan üstlenmiştir. Bir yıl sonra Erbakan, Demirel'in adayını yenerek TOBB Başkanı olmuştur. Kısa bir süre sonra da MNP ve MSP örgütlenmesiyle Demirel'in karşısında siyasi mücadelesini başlatmıştır (Sarıbay, 1985: 89, 129).

İslamcı tabandaki bu değişime paralel olarak milliyetçi kesimde de bu dönemde bir hareketlenme yaşanmıştır. Şüphesiz bu gelişme de AP'nin oy tabanı açısından bir tehdittir. Bu gelişme şudur: 1965 yılında Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ni ele geçiren Alparslan Türkeş, Şubat 1969'da bu partini adını Milliyetçi Hareket Partisi olarak değiştirmiştir (Çalık, 1995: 91-94).

Bu iki gelişme, kendisini "milliyetçi-muhafazakâr-mukaddesatçı" olarak tarif eden AP'nin, milliyetçiliği ve mukaddesatçılığı başka partilere kaptırması sonucunu doğurmuştur. DP'nin mirasçılığı konusunda ise yeni kurulan Demokratik Parti'yle yarışmak zorunda kalmıştır.

İktisadî ve Toplumsal Alandaki Dönüşüm

Adalet Partisi'nin 1965-69 dönemindeki en büyük başarısı hiç kuşkusuz iktisadi alanda görülmüştür. Adalet Partisi'nin ekonomi politikası, ideolojik takıntılardan uzak, pratik ve pragmatik temellere dayanmıştır. Bu politikayı Demirel şöyle ifade etmiştir: "Hiçbir katı ideoloji ya da sistemden yana değiliz. İktisadi görüşümüzü günün şartlarına göre oluştururuz" (Ahmad, 1994: 279).

Demirel, siyasi konularda olduğu gibi ekonomi konusunda da istikrarı ve huzuru bozacak gerilimlerden uzak durmuştur. Demirel, mesaisinin büyük kısmını ekonomiye ayırmak ve halkın gündelik hayatında somut iyileştirmeler yapmak istemiştir. Bunu da büyük bir oranda başarmıştır. Geniş yığınlar için, o zamana kadar ulaşılamaz olan ve lüks sayılan pek çok tüketim malı kolayca ulaşılabilir bir duruma gelmiştir (Çavdar, 1985: 2092).

Demirel'in önem verdiği konuların başında sanayileşme geliyordu. Bu amacında hatırı sayılır bir başarı yakaladığı söylenebilir. Sanayileşmedeki gelişmeler, toplumun tüketim alışkanlıklarını da değiştirmeye başlamış ve kısa süre içinde ülkeyi bir tüketim toplumuna dönüştürmüştür (Ahmad, 1995: 190). Bu dönemde, tüketim alanında yaşanan bolluk ve rahatlama hal-ka, Menderes döneminin 1954'e kadar süren bolluk dönemini hatırlatmıştır (Özdemir, 1995b: 294).

Adalet Partisi, büyüme oranını artırmak suretiyle refahı artırmak istiyordu; o nedenle büyüme konusuna büyük önem verdi. Ancak bunu yaparken enflasyonu da artırmamak gerekiyordu. İşte AP, 1965-69 döneminde bu zor işi başardı. Bu dönemde gerçekleştirilen ortalama %7 kalkınma hızı ve %5 enflasyon oranı, Türkiye tarihinde sadece bu dönemde yakalanabilmiştir (Öngider, 2001: 109). Yapısal ekonomik reform eksikliğine rağmen 1960'larda yakalanan bu %7'lik büyüme, bir anlamda bir "sanayi devrimi"ni ifade etmektedir ve bu durum, pek az Üçüncü Dünya ülkesinin başarabildiği bir atılımdır (Ahmad, 1995: 188). Bu dönemde reel gelirler de %20 ortalama ile devamlı surette artmıştır (Zürcher, 1995: 365).

Halkın hayatındaki somut iyileşmeler sonucunda, Demirel'in ağzından sıkça duyulan "Büyük Türkiye", "Nurlu Ufuklar", "Mamur ve Müreffeh Türkiye", "Şehirde ne varsa köyde de o olacaktır" gibi söylemler, kitleler için inandırıcı hale gelmiştir (Öngider, 2001: 109). Gerçekten de bu dönemde sıradan insanların gündelik hayatları gözle görülür bir şekilde daha iyiye gitmiştir.

AP'nin tek başına iktidarda olduğu 1965-69 dönemi, iç ve dış konjonktür itibarıyla olumlu bir dönem olarak tarihe geçmiştir. O dönemin dünya ekonomik konjonktürü, hızlı büyümeye izin veren olumlu bir konjonktürdür (Erhan ve Arat, 2001: 659). Öte yandan, dış ülkelerdeki işçilerimizin yurda gönderdikleri dövizler de bir anlamda dış ödemeler açığına olumlu bir katkıda bulunmuştur. Demirel'e göre bu dönemde "Türkiye'ye bir Türkiye daha katılmıştır." (Demirel, 1973: 327). Ancak bu hızlı büyüme ve gelişme, uzun dönemde sürdürülememiştir. 1969 sonrasında, 12 Mart 1971'e evrilen süreçte, iktisadi dengeler bozulmaya ve enflasyon yükselmeye başlamıştır. Buna rağmen ekonomik gelişme ve yenileşme dikkat çekecek boyuttadır. Ekonomi 10 yıl öncesine göre çok farklı bir durumdadır. Yapısal reformlar yapılamamasına rağmen tarımsal üretimin niteliği bile değişime uğramıştır: 1969 yılında makinayla tarım yapılan toprak miktarı, yaklaşık 100.000 traktörle %30'a yükselmiştir. Bu dönemde sanayi sektörü de dönüşmüştür: İç

Pazar kendisine dar gelmeye başlamış ve dış fırsatlar arayışı içine girmiştir. Ancak artık yapısal reformların yapılması zamanı gelmiştir (Ahmad, 1994: 330). Yapısal reformların yapılması artık bir zorunluluktan ancak 12 Mart darbesi sürecine girildiği için iç konjonktür, yapısal reformlar için hiç de uygun olmayan bir vaziyete evrilmişti. Türkiye için kayıp yıllar dönemi başlamıştır. Ekonomik alandaki yapısal reformlar için 24 Ocak 1980 ve sonrasını beklemek gerekecektir.

Bu dönemde yaşanan gelişmeler sonucunda, 1960'ların sonunda, Türkiye ekonomisinin ve toplumunun yapısında da önemli değişimler olmuştur. 1960'lardan önce Türkiye, ağırlıklı olarak tarımsal bir ülkedir. Devletin hâkim olduğu küçük bir sanayi sektörü vardı. On yıl sonunda güçlü bir özel sanayi sektörü oluşmuştur. Öyle ki sanayinin gayri safi milli hasılaya katkısı neredeyse tarıminkine eşitlenmiş ve 1973'te tarımı aşmıştır. Bunu, köylülerin daha iyi bir iş ve hayat arayışı içinde, kent ve kasabalara akın etmeleriyle birlikte gelişen hızlı bir şehirleşme izlemiştir. Hızlı sanayileşme doğal olarak toplumsal dönüşüme de yansımıştır. 1960'ların sonuna iki yeni toplumsal grup, siyasi alanda varlığını hissettirmeye başlamıştır. Birincisi, işçilerdir. İlimli bir sendika olarak bilinen Türk-İş'ten ayrılan bir grup işçi 1967 yılında, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nu (DİSK) kurmuştur. Varlığını hissettiren ikinci grup ise sanayici ve işadamlarıdır. Bunlar da kendi çıkarlarını savunmak için bir süre sonra, 1971 yılında kendi örgütlerini, Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği'ni (TÜSİAD) kurmuşlardır (Ahmad, 1995: 189).

1961 yılında Türkiye İşçi Partisi adı altında bir parti kurulduğunu da burada hatırlatmak gerekiyor. TİP, milletvekili sayısı olarak az bir sayıya sahip olsa da siyasi ve ideolojik etkinlik açısından siyasi arenada sesini duyuran önemli bir parti olmuştur. 12 Mart'a doğru, işçileri siyasallaştırma ve kışkırtma yolunda gelişmelere şahit olunmuştur.

Adalet Partisi'nin bu dönemde izlediği ekonomi politikası, programına uygun olarak, özellikle büyük ticaret ve sanayi burjuvazisinin lehine olmuştur. Ancak uzun süre önderliğini kabul ettiği büyük burjuvaziyle, yapısı gereği çıkar çatışması içinde bulunan kasaba imalatçı ve esnafı, yani küçük kent burjuvazisi Demirel yönetimiyle, giderek artan ama ancak belirtileri gözlenen bir anlaşmazlığa düşmüştür (Sencer, 1974: 277).

Dış Politikada ABD Dışı Arayışlar

1960'lar ve 1970'lerdeki dünya konjonktürü, Türkiye gibi ülkelere, ciddi bir görelî özerklik" yaratan bir atmosfer sunmuştur (Erhan ve Arat, 2001: 657). Adalet Partisi, bu fırsatı değerlendirmeyi bilmiştir. Özellikle Küba Krizi ve Johnson Mektubu olaylarından sonra Türkiye, dış politikada yeni açılımlar arayışına girmiştir. Demirel bu dönemde, bu arayışları somut sonuçlara bağlamıştır.

Bu dönemde dış politikada önemli değişiklikler olmuştur. Detant (yumuşama) gibi uluslararası konjonktürün de uygun koşulları sonucunda Türkiye, Amerika eksenli blok siyasetini gevşeterek, çok yönlü bir dış politika arayışına girmiş ve koşullar elverdiği oranda da bu arayışında başarılı olmuştur. Türkiye'yi bu arayışa iten sebeplerin başında Küba Krizi ve Johnson Mektubu bağlamında, ABD'ye duyulan güvensizlik yatmaktadır. Türkiye bu dönemde, her fırsatta, ABD dışı alternatiflere yönelmiştir. Bu yeni arayışları ve değişimleri bir konuşmasında Demirel şöyle ifade etmiştir: "1965'te Türkiye'nin dış politikasına şu yeni unsurlar girmiştir: 1. Birincisi, çok değerli İslam ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesi, 2. Büyük komşu Sovyetler Birliği ile ve diğer sosyalist ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi, 3. Bağlantısız ülkelerle olan ilişkilere canlılık getirilmesi, 4. Ekonomik kalkınma için Japonya dâhil, her kaynaktan faydalanmaya başlanması" (Özdemir, 2002: 23).

ABD'ye duyulan güvensizlik sebebiyle Türkiye 1966 yılında, Amerika'ya müracaatla, ikili antlaşmaların yeniden düzenlenmesi gerektiğini bildirmiş ve Amerika da bu teklifi kabul etmiştir. 1967 yılında çalışmalar başlamış ve sonunda 1969 yılında, daha önce yapılan tüm antlaşmaların yerine alan Savunma İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır. 1970 yılında, gizli olan bu antlaşmanın temel esasları Demirel tarafından kamuoyuna açıklanmıştır. Bu esasların başında, "karşılıklı egemenlik ve eşitlik" prensibi gelmektedir (Bal, 2002: 102).

Askeri alanda da, ABD'ye duyulan güvensizliğin sonucunda bir takım değişiklikler olmuştur. Türkiye, askeri alanda ABD'den ve onun kontrolündeki NATO'dan bağımsız inisiyatifler geliştirmek istemiştir. Bu bağlamda Genelkurmay Başkanlığımız, sadece milli çıkarlar için kullanılacak, NATO'dan tamamen bağımsız bir tümen kurmuştur (Ahmad, 1995: 197). Bu tümen daha sonraları Ege Ordusu'na dönüşecektir. Amerika'ya güvensizlik bağlamında, devlet katında yaşanan bu değişimlere paralel olarak, toplumsal kesimde de ABD'ye yönelik tepkiler doğmaya başlamıştır. Türkiye'de ABD aleyhtarı ilk gösteri 1964 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu ilk eylemi diğer

eylemler takip etmiştir. Bu eylemler 1967 ve 68 yıllarında nitelik ve nicelik olarak ileri boyutlara ulaşmış, 15.1.1969 yılında ABD Büyükelçisi Komer'in arabası ODTÜ öğrencileri tarafından yakılmıştır (Cumhuriyet'in 80 Yılı, 2003: 245).

Bu dönemde, kısmen de olsa ABD'den uzaklaşmış ve yine kısmen de olsa Sovyetler Birliği'ne yaklaşmıştır. Sovyetler Birliği ile yakınlaşmanın siyasi sebepleri yanında iktisadi sebepleri de bulunmaktaydı. Türkiye, sanayileşmesi için gereken kaynağı Batı blokundan temin edemeyince Sovyetler'e müracaat etmiştir. Aliğa Rafinerisi, İskenderun demir-çelik kompleksi, Seydişehir alüminyum tesisleri ve benzeri yatırımlar bu iş birliğinin sonuçları olarak gerçekleşmiştir (Armaoğlu, 1988: 831).

ABD'ye alternatifler aranması bağlamında, bu dönemde, İslam ülkeleriyle ve Bağlantısızlarla ilişkilerin sıcaklaştırılmasının yanı sıra Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile ilişkilerin de yoğunlaştırılması yönünde politikalar izlenmiştir. Türkiye'nin bu politikası, ABD/SSCB diyalektiğinin dışında bir dayanak noktası arayışının bir sonucudur (Gevgilili, 1981: 394). Demirel, AET konusunda üyelik hedefleyen bir politika takip etti. Hükümet, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) gibi kuruluşların ve CHP gibi partiler muhalefetine karşın, AET'ye üyelik sürecinin ilk aşaması olan hazırlık dönemini sona erdirip, bir an önce geçiş dönemine geçmek için yoğun gayret sarf etmiştir. 1967 Ekiminde yapılan Ortaklık Konseyi toplantısında AET, geçiş dönemine yönelik ön çalışmaların başlatılması yönünde bir karar almıştır. Türkiye ile AET arasındaki Katma Protokol müzakereleri 1969 yılında Brüksel'de başlamış ve üzerinde anlaşmaya varılan metin 1970 yılında imzalanmıştır (Erhan ve Arat, 2001: 842). Bu sonuç, uzun döneme yayılmış AB süreci bakımından önemli bir aşama olarak kabul edilmektedir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Bu dönemde dış politika görece olarak özerkleşmiştir. Fakat ABD'nin öncülük ettiği Batı Blokundan tam ve kesin bir kopuş yaşanmamıştır. Türkiye, II. Dünya Savaşı öncesinden beri ilk defa, ideolojik gözlük kullanmadan bir dış politika üretebilmiştir. Örneğin Sovyetler Birliği ile ilişkilerde komünizm ile SSCB'nin ayrıştırılması sonucunda, Türkiye büyük ekonomik ve siyasi çıkarlar sağlayabilmiştir (Erhan ve Arat, 2001: 679).

Türkiye'nin ABD'den kısmen uzaklaşma, kısmen ve iktisaden de olsa SSCB'ye yakınlaşma politikası tabii olarak ABD tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bunun bir bedeli de olmuştur. 12 Mart darbesinin ABD tarafından yaptırıldığını ileri süren bazı iddia ve yorumlara göre 12 Mart darbesi, Adalet

Partisi'ne, SSCB'ye yakınlaşması sebebiyle verilen bir cezadır. Ancak bu aşırı bir yorumdur. ABD'nin tabii ki dahli vardır; fakat 12 Mart darbesine daha çok, iç siyasi gelişmeler ve ordu içi meseleler sebep olmuştur.

Adalet Partisi'nin Gerilemesi: 1969 Seçimleri

İç siyasi meselelerden Adalet Partisi'nin içini en çok meşgul eden konuların başında eski DP'lilerin affı konusu gelir. Bu çok zor meseleyi Demirel iyi yönetememiştir. Demirel bu mevzuda bir ikilem içinde kalmıştır. Bir yandan parti içindeki liderlik konumunu pekiştirmesi ve otoritesini sağlamlaştırması gerekiyordu. Diğer yandan ise, askerleri tedirgin etmeden ve istikrarı bozmadan siyasi affı çıkarması gerekiyordu. Eski DP'lilerin ısrarlı ve aceleci taleplerini tam olarak yatıştıramayan Demirel, sonunda Celal Bayar'ın gazabını üzerine çekmiştir. Bayar eski DP taraftarlarına, Ekim 1969'da yapılacak seçimlerde oy kullanmalarını isteyen bir talimat yayınlamıştır (Ahmad, 1994: 287).

Adalet Partisi 1969 seçimlerine, parti içinde ve parti dışında yaşanan pek çok olumsuz gelişmenin gölgesi altında girmiştir. Sonuçta AP bu seçimden de birincilikle çıkmayı başarmıştır. Ancak önemli iki işaret, AP için gerileyişin ve ileride ortaya çıkacak huzursuzlukların habercisi gibiydi. Öncelikle AP'nin oy oranı %53'ten %46,5'e gerilemiştir. İkinci olarak seçimlere katılım oranı %71,3'ten %64,3'e düşmüştür. Bu seçimlerde, (küçük partilerin lehine, büyük partilerin aleyhine olan) milli bakiye sistemi terk edildiği için AP, oy oranını düşürmesine rağmen daha fazla milletvekili (256) çıkarabilmiştir (Teziç, 1976: 356). Bu seçimin bir özelliği de bağımsızların dikkat çekici varlığı olmuştur. Bu seçimde bağımsızlar %5,6 oranına yükselmiştir. Bağımsızlar 13 milletvekiline ulaşmışlardı ve bunların arasında Konya'dan bağımsız seçilen Necmettin Erbakan da bulunmaktaydı. Erbakan aslında bu seçimlere AP listelerinden girmek istemişti; fakat kabul görmeyince bağımsız girmek zorunda kalmıştı.

Bu dönemde, yukarıda anlatıldığı gibi sağda bir bölünme ve ayrışma mevcuttur. Aynı bölünme ve ayrışma sol cemahtaki da görülmektedir. 1969 seçimlerine sol (TİP) ve orta sol (CHP) muhalefet güçsüz bir biçimde girmiştir. Her iki partide de köklü bölünmeler meydana gelmiş ya da bu bölünmelerin temelleri atılmıştır. TİP ve CHP'nin gerilemesiyle sonuçlanan seçimlerin ardından, genel olarak sol, yavaş yavaş demokrasiden uzaklaşmaya başlamıştır. Bu süreçte, demokrasi dışı bir kavram olarak kurgulanan "parlamento dışı muhalefet" kavramı yaygınlaşmıştır. Halktan oy alamayan

ve halkla diyalog kuramayan gruplar, amaçlarına ulaşmak için darbe gibi, demokrasi dışı yöntemler aramaya başlamışlardır. Zamanla, “silahlı propaganda” kavramı da bu arayışların sonuçları arasına girmiştir. 1969 seçimlerinin sonunda, toplamda yine sağ kazanmış ve sol gerilemişti. İşte bu sonuçlar bu tür grupların parlamenter demokrasiye yönelik umutlarının bütünüyle kırılması sonucunu vermiştir (Çavdar, 2000: 172; 1985: 2093). Özetlemek gerekirse 1969 seçimlerinden, bir blok olarak sağ galip çıkmıştır. Fakat bu blok içinde ayrışma ve parçalanma eğilimi yükselmiştir. Adalet Partisi de bundan payını fazlasıyla almıştır.

1970: Siyasi ve Toplumsal İstikrarsızlığın Başlaması

Bu dönemde meşhur 68 olaylarının Türkiye’de yansımaları görülmeye başlanmıştır. Öğrenciler arasında ve ordu içinde başlayan kıpırdanmalar yavaş yavaş sosyal ve siyasi alana da sirayet etmiştir. Solda ve sağda bölümler, kutuplaşmalar ve nihayet çatışmalar yaşanmaya başlamıştır. İşte II. Demirel hükümeti tam da böyle bir konjonktürde kurulmuştur.

1969 seçim sonuçlarından sonra hükümeti kurma görevini yeniden üstlenen Demirel hükümet kurmakta zorlanmamıştır. Çünkü mecliste açık ve kesin bir üstünlüğe sahipti. Ancak Demirel’in sahip olduğu bu sayısal üstünlük, kısa bir zaman sonra gerilemeye başlamıştır. AP, içine girdiği gerileme sürecinde, siyasi ve sosyal zeminde de güç kaybetmiştir.

Yeni dönemde hükümeti uğraştıracak en önemli mesele işçi ve öğrenci sorunları olmuştur. Yeni kurulan Devrimci İşçi Sendikaları hızla güçlenmiş ve etkin eylemlere başlamıştır. Sendikal çalışmalarını daha sıkı bir denetim altına almayı amaçlayan hükümet, yeni bir sendikalar kanununun hazırlığına girişmiştir. DİSK ise bu hazırlık üzerine, bu kanun tasarısının kendilerini fiilen işlemez haline getirmek ve sadece Türk-İş’i ayakta bırakmak amacıyla hazırlandığını ileri sürerek eylem kararı almıştır. 1970 yılının 15-16 Haziran günlerinde yapılan geniş katılımlı eylem, tarihimizdeki en büyük işçi eylemi olmuştur; tarihe de 15-16 Haziran Olayları olarak geçmiştir (Özsever, 1998: 451). Olaylar sırasında beş kişi ölmüş, yüzlerce kişi de yaralanmıştır. Olayların büyümesi üzerine hükümet sıkıyönetim ilan etmiş ve eylemleri bastırmıştır. Bu olaylara rağmen hükümet kanun tasarısında ısrarcı olmuş ve kanunu Meclis’ten geçirmiştir. Ancak Anayasa Mahkemesi bu kanunu iptal etmiştir. Konu bu şekilde kapanmış ancak bu yenilgi, hükümetin otoritesini ciddi bir şekilde sarsmıştır.

İşçiler ve öğrenciler bağlamında başlayan sıkıntılar ve istikrarsızlıklar, 1970 yılından itibaren bizzat Adalet Partisinin içinde de görülmeye başlanmıştır. Kökeni önceki yıllara dayanan parti içi huzursuzluğun en önemli sonucu 1970 yılı Şubat ayında yapılan bütçe oylamasında görülmüştür. Sonradan AP'den ayrılıp Demokratik Parti'yi kuracak olan 41 muhalif milletvekili, bütçe oylamasında muhalefetle birlikte ret oyu kullanmış ve bu oylama sonucunda hükümet azınlığa düşmüştür. 5 yıl önce İnönü Hükümetinin başına gelen olay, bu defa bizzat Demirel'in başına gelmiştir. Bu oylamanın akabinde Demirel hemen istifa etmiştir. Siyasete girdiği günden itibaren hep kazanan Demirel, ilk defa kaybetmiştir. Bu, Demirel'in ilk yenilgisidir ve devamı gelecektir.

Hükümeti kurma görevi yeniden Demirel'e verilmiştir. Üçüncü Demirel Hükümeti Mart 1970'de kurulmuştur. Ama artık AP'nin Meclisteki çoğunluğu eskisi gibi kesin ve mutlak değildir. O yüzden Demirel, yeterli oyu temin etmek için başka partilerden destek arayışına girişmiştir. Neticede yeni kurulan hükümet, Birlik Partili milletvekillerinin de desteğiyle çok az bir farkla güvenoyu alabilmiştir. Bu andan itibaren “milletvekili pazarları” deyimini de ortalıkta dolaşmaya başlamıştır. Adalet Partisi ve onun lideri Demirel güç duruma düşmüştür. Bu tarihlerde, toplumun çeşitli kesimlerindeki huzursuzluk giderek artmaya başlamıştır. 1968'de başlayan öğrenci olaylarının zamanla yoğunlaşması, bazı sendikaların sendikal haklar için direnişleri, iş adamlarını rahatsız etmeye başlamıştır. Tam da bu sebeplerden, istikrarı sağlama açısından Demirel'in politikalarını yeterli bulmayan büyük sermayenin bir kanadı, 12 Mart darbesine ses çıkarmamıştır (Teziç, 1976: 303, 343).

Siyaset yelpazesinin sağ cenahındaki yenilikler de Demirel'i ve AP'yi zor durumda bırakmıştır. 1970 yılında, sağ oyların taliplisi olarak MHP ve MNP'den sonra, AP'den ayrılan muhaliflerin kurduğu Demokratik Parti de siyasi arenaya çıkmıştır. Böylece, 1965 seçimlerinde esas adres olarak AP'de toplanan sağ, ciddi bir bölünmenin içine girmiştir. Bu bölünme çok açık bir şekilde “Demirel'in bir başarısızlığı” olarak tarihe geçmiştir (Ahmad, 1977: 245). Sonuç itibarıyla Demirel, parti içi muhalefeti yönetememiş; sağın değişik renklerine partisinde yer verememiş ve rakip partilerin doğmasına ve kendi tabanını oymasına sebep olmuştur. O dönemin bir gözlemcisi olan Korkut Özal'a göre de Adalet Partisi'nin, 1969 seçimlerinden önce ve sonra, daha çok milliyetçi ve muhafazakâr kanadın temsilcilerini yönetim kademesinden dışlanmasını amaçlayan iki manevrası, sağı bir daha tek başına iktidar

olamayacak bir şekilde parçalamıştır. Nitekim seçimlerden 6 ay bile geçmeden çoğunluğunu yitiren AP, hükümetten düşmüştür (Özal, 1998: 53).

Siyasi alandaki bu gelişmeler, siyasi istikrarsızlık karşısında çok hassas olan ekonomi alanında sıkıntıların baş göstermesine sebep olmuştur. İktisadi sıkıntıların artması da sosyal alanda huzursuzların atmasına sebep olmuştur. Bütün bu olumsuz gelişmeler, şartların olgunlaşmasını bekleyen vesayetçi/darbeci odakların ekmeğine yağ sürmüştür.

Adalet Partisi, kuruluş ve gelişim sürecinde, siyasi olduğu kadar iktisadi olarak da farklı kesimlerin çıkarlarını temsil ediyordu. AP, ilk başlarda farklı kesimlerin çıkarlarını bağdaştırmakta zorlanmamıştır. Ancak 1950'den itibaren alttan alta gelişen sosyo-ekonomik yapı değişiminin iyice hızlanması ve bu değişimin somut göstergelerinin 1968 yılından itibaren ortaya çıkmasıyla birlikte AP, söz konusu bağdaştırma işlemini yapamaz hale gelmiştir. Önceleri hem küçük burjuvazinin hem de büyük burjuvazinin çıkarlarını temsil eden AP, zamanla sadece büyük burjuvazinin çıkarlarını temsil eder bir konuma gelmiştir. Esasen bu kaçınılmaz bir durumdur; bir partinin bütün kesimlerin çıkarlarını aynı anda bağdaştırması mümkün değildir.

Genel olarak küçük burjuvaziye temsil eden muhaliflerin AP'den ayrılıp Demokratik Parti'yi kurmasından sonra AP Hükümeti, büyük burjuvazinin lehine kararlar almakta daha da rahat bir konuma geçmiştir. 1970 yılında alınan bir dizi iktisadi karar, genel olarak büyük burjuvazinin isteklerini yansıtmaktaydı. Bu kararlar içinde, sonuçları itibariyle en önemli karar, devalüasyon kararıydı. Bu karar ile 9,05 TL olan dolar 16 liraya çıkmıştır (Çavdar, 1985: 2094). Devalüasyon kararından sonra, başta şeker, benzin, gaz ve mazot olmak üzere temel tüketim mallarına zamlar yapılmıştır. Bu da doğal olarak toplumsal huzursuzluğu daha da artırmıştır. Siyasi ve sosyal alandaki gerilimlerin artması üzerine, kendi lehlerine alınmış kararlara rağmen, büyük sermayenin özellikle askeri kesime ve CHP'ye yakın kanadı, hükümete olan desteğini çekmiştir. Bu kanadın önemli bir temsilcisi olan Vehbi Koç, "rejim tehlikesi" uyarısı yapmış ve "AP yönetimine güveni kalmadığını" itiraf etmiştir (Ahmad, 1994: 289). Siyasi, iktisadi ve nihayet sosyal alandaki gerilim ve gerginlikler, darbe yapmak için fırsat kollayan çevrelerin işini kolaylaştırmıştır. 1971 yılının başlarından itibaren Demirel, siyasi ve idari hâkimiyetini kaybetmiştir; ülke hızla 12 Mart darbesine doğru gitmektedir.

AP'nin Birinci Döneminin Sonu: 12 Mart 1971

Siyasetin sağ kesiminde görülen pek çok değişimin ve dönüşümün sonucunda, yeni partiler ortaya çıkmış ve bütün bu sürecin sonucunda Adalet Partisi, sağ siyasetteki hâkim mevkiini kaybetmiştir. Yukarıda da değinildiği gibi, AP içindeki muhalifler partiden ayrılarak Demokratik Parti'yi kurmuşlardır. Bu, AP'yi sarsan en derin ve müessir hadise olmuştur. İkinci olarak AP içinde kendisine yer bulamayan Erbakan Milli Nizam Partisi'ni kurmuştur. Türkeş de milliyetçi tabanı hedefleyen MHP'yi kurmuştur. Netice itibarıyla AP, hem kendi içinde hem de kendi dışında gelişen olaylar sebebiyle zor ve yönetilemez bir duruma düşmüştür.

AP'nin bu duruma düşmesinin baş sorumlusu, doğal olarak partinin baş yöneticisi, yani Demirel'dir. Demirel, parti içi muhalefeti yönetmekte ve parti içinde tutmakta açık bir başarısızlık içine düşmüştür. Muhalifleri ikna etmek ve yönetmek yerine, onları tasfiye etmeyi, partiden atmayı tercih etmiştir. Parti içi muhaliflerden Osman Turan ve Saadettin Bilgiç gibi isimlerden sonra, geriye kalan son muhalif olan Aydın Yalçın'ı da, 12 Mart darbesinden sadece 4 gün önce bertaraf etmiştir (Ahmad, 1994: 291). Demirel, parti içi muhalefeti bitirdiği anda 12 Mart darbesi olmuş ve kendisi de bitmiştir. Fakat 12 Mart darbesinin bütün faturasını Demirel'e kesmek hakkaniyete uymaz. 1960'lı yılların sonlarından itibaren artan siyasi gerilimler, toplumsal değişimler, dünyada meydana gelen olayların Türkiye'ye yansımaları ve ordu içinde yaşanan gelişmeler, patlayıcı bir durum yaratacak şekilde bir araya gelmiştir. Gelişen süreçte üniversiteler kaynamaya başlamış ve ilk üniversite işgali Haziran 1968'de gerçekleşmiştir. Bu ilk işgalden sonra üniversitede eylemler nitelik ve nicelik olarak ileri boyutlara yükselmiştir. Darbeye giden süreçte, DİSK önderliğindeki işçiler de yoğun olarak eylem halindeydiler.

Demokratik yollarla iktidara gelinemeyeceğini savunan sol görüşlü örgütler ise, ordu içindeki destekçilerinin yardımıyla gerçekleştirilecek bir darbenin hazırlığıyla meşgul idiler. 1960'lı yılların sonlarında, sol gruplar tarafından başlatılan siyasi şiddet olaylarına sağdan da cevap gelmeye başlamıştır (Zürcher, 1995: 375). 16 Şubat 1969 tarihinde gerçekleşen "Kanlı Pazar" hadisesi, bu kutuplaşmanın kanlı bir sonucu olarak tarihe geçmiştir. Olaylarda 2 kişi ölmüş ve 100'den fazla kişi yaralanmıştır (Darendelioğlu, 1995). 1969 yılında başlayan öğrenci çatışmaları 12 Mart 1971'e kadar artarak devam etmiştir.

Ocak 1971 itibariyle Türkiye’de kaosu andırır bir görüntü mevcuttur. Kaosun en büyüğü de ordu içinde yaşanmaktadır. Ordunun alt kademesi, yoğun bir şekilde yürütülen sol propagandanın tesiri altındadır. Sol grupların ordu içindeki mensupları bir darbe yapmak için bütün hazırlıklarını tamamlamış; hatta darbe tarihini (9 Mart) bile kararlaştırmışlardır. Fakat ordunun üst kademesinde görülen görüş ayrılıkları sonucunda, beklenen 9 Mart darbesi gerçekleşmemiştir. Bunun yerine, ordunun üst kademesinde yer alan sağ ve sol görüşlü komutanların ortak girişimiyle ve uzlaşmasıyla 12 Mart 1971 tarihinde, farklı bir darbe gerçekleşmiştir. Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanlarının imzaladığı darbe bildirisini (muhtıra), 12 Mart günü saat 13.00’te radyodan okunmuştur. Muhtıradaki en önemli istek yeni bir hükümetin kurulmasıydı. Demirel muhtıranın okunmasından sonra, aynı gün içinde görevinden istifa ederek darbecilerin en önemli isteğini yerine getirmiştir. Bu da Demirel’in karnesine en önemli başarısızlık olarak geçmiştir.

Demirel, 27 Mayıs sonrasında, 24 Mart 1963 gecesinde, parti binası 27 Mayısçı gruplar tarafından taşlandığında da, herhangi bir direniş göstermemiş, şapkasını alıp gitmişti. 12 Mart 1971 tarihinde de yine şapkasını alıp gitti. Herhangi bir direniş göstermedi. Bütün bunlar Demirel’in “müsait zamanlar demokrati” olduğunun bir işaretidir. Demirel bu tutumunu, 12 Eylül ve 28 Şubat darbe süreçlerinde de devam ettirmiştir. Her iki darbeye de direnmemiş; hatta 28 Şubat darbesine dolaylı yollardan destek olmuştur.

AP’nin ilk döneminin sonu itibariyle, Demirel bağlamında, şunu söyleyebiliriz: Demirel, siyasi ve sosyal konulardan daha çok iktisadi konularda başarılı olmuştur. Bu sebeple kendisi için “iyi bir siyasetçi olmaktan ziyade iyi bir teknokrat” diyebiliriz. Demirel siyasi alanda, reformist ve aktif bir liderlik sergileyememiş, vesayet odaklarıyla mücadele edememiş; konformist bir görüntü sergilemiştir. Engelleri aşmak yerine, engellere uyum sağlamayı ve onlarla birlikte yaşamayı tercih etmiştir. Bu sebeple kendisi için “idare-i maslahatçı” sıfatını kullanmak, yanlış olmayacaktır.

Sonuç

Adalet Partisi, 27 Mayıs sonrasında, DP’nin yerini almak üzere kurulmuş bir partidir. Fakat parti ilk kurulduğunda, askeri vesayetin şiddeti sebebiyle, pasif ve sessiz bir siyaset takip etmiştir. Bu dönemde genel başkan olan eski genelkurmay başkanı Rağıp Gümüşpala, siyasi yetersizliğinden ötürü, AP’yi kurumsallaştıramamış ve ileri bir noktaya taşıyamamıştır.

1964 yılında genel başkan olan Demirel, AP'ye damgasını vuran lider olmuştur. Bu tarihten itibaren Demirel ismi, AP'den daha önde gitmeye başlamıştır. Demirel siyasi hayata "İnönü'yü deviren adam" ünvanıyla dâhil olmuştur. I. Demirel Hükümeti dönemi (1965-1969), iktisadi alanda ilerlemenin, siyasi ve sosyal alanda ise istikrarın yaşandığı olumlu bir dönem olarak tarihe geçmiştir. Demirel'in siyasi hayatta kalıcı bir figür olarak yer bulmasında, başbakan olarak bu dönemde gösterdiği performansın önemli bir payı bulunmaktadır. Ancak AP ve Demirel bu dönemdeki performansını ileriki yıllarda gösterememiştir. Demirel 1965 seçimlerinde elde ettiği %53 oy oranını ileriki yıllarda yakalayamamıştır. 1970 yılından itibaren, mutlak çoğunluk bir yana tek başına iktidar bile olamamıştır. Demirel ilk başbakanlığı döneminde yaşadığı iktisadi başarıyı (%7 büyüme, %5 enflasyon) da ileriki dönemlerde tekrarlayamamıştır.

27 Mayıs sonrasında en önemli konu ordu ile ilişkilerdi. Adalet Partisi'nin birinci döneminde ordu ile ilişkiler bağlamında ılımlı ve uzlaşmacı icraatlar yapılmıştır. Özellikle başbakanlığı döneminde Demirel, temsil ettiği kitle ile ordu arasındaki kırılganlıkları kaldırmak için büyük gayretler sarfetmiştir. Demirel, eski DP'lilerin affı sürecinde de, ordu ile ilişkileri temkinli ve tedbirli bir şekilde yöneterek, bu zorlu af sürecini tamamına erdirmiştir.

Adalet Partisi'nin birinci döneminde, iç politikada olduğu kadar dış politikada da önemli değişiklikler görülmüştür. AP hükümetleri, dış konjonktürün de katkısıyla, görece özerk, çok yönlü ve faydacı bir dış politika izleyebilmiştir. Bu politikanın, siyasi ve iktisadi sahaya da faydalı yansımaları olmuştur. Adalet Partisi'nin birinci dönemi üç kısma ayrılabilir: 1961-65 aralığında AP, kısa bir dönem hariç, genel olarak siyasi ve toplumsal muhalefeti temsil etmektedir. AP, 1965-69 döneminde tek başına iktidara gelmiş ve başta ekonomi olmak üzere başarılı bir icraat dönemi geçirmiştir. 1969-71 döneminde AP yine iktidardadır ama artık kendi içinde bölünmeye ve toplumsal tabanını kaybetmeye başlamıştır; nihayet bir darbe ile iktidardan düşürülmüştür.

1970 yılının başından itibaren Adalet Partisi her açıdan başarısız bir sürecin içine girmiştir. Bu başarısız süreç, 12 Mart darbesiyle zirve noktasına ulaşmıştır. Bu başarısızlık hem AP'nin hem de Demirel'in kariyerini olumsuz etkilemiştir. AP, ikinci döneminde, yani 1971-1980 döneminde, bir daha tek başına iktidara gelememiştir. Birinci döneminde ulaştığı oy oranına da bir daha ulaşamamıştır.

Kaynakça

- ABADAN, N. (1966). *1965 Seçimlerinin Tahlili*, Ankara: SBF Yayınları.
- AHMAD, F. (1994). *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, İstanbul: Hil Yayınları.
- AHMAD, F. (1995). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, İstanbul: Sarmal Yayınları.
- AHMAD, F. (1977). *The Turkish Experiment in Democracy*, London: C. Hurst.
- ARCA YÜREK, C. (1985). *Demirel Dönemi-12 Mart Darbesi*, Ankara: Bilgi Yayınları.
- ARMAOĞLU, F. (1988). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara: İş Bankası Yayınları.
- BABAN, C. (1970). *Politika Galerisi*, İstanbul: Remzi Yayınları.
- BAL, İ. (2002). "Türk Dış Politikası 1960-80", *Türkler*, c. 17, Ankara: Yeni Türkiye.
- BİLGİÇ, S. (1998). *Hatıralar*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- BULUT, S. (2009). "27 Mayıs 1960'tan Günümüze Paylaşılmalı Demokrat Parti Mirası", *SDÜ FEF Sosyal Bilimler Dergisi*, ss. 73-90, Mayıs 2009, Sayı: 19.
- CEM, İ. (1982). *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul: Cem Yayınları.
- Cumhuriyet'in 80 Yılı*, (2003). İstanbul: Cumhuriyet Gazetesi Yayını.
- ÇALIK, M. (1995). *MHP Hareketi*, Ankara: Cedit Yayınları.
- ÇAVDAR, T. (1985). "Adalet Partisi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 8, ss. 2091-2093, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÇAVDAR, T. (2000). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*, Ankara: İmge Yayınları.
- DARENDELİOĞLU, İ. (1995). *Kanlı Pazar*, İstanbul: Kamer Yayınları.
- DEMİREL, T. (2004). *Adalet Partisi: İdeoloji ve Politika*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- DEMİREL, S. (1973). *1971 Buhramı ve Aydınlığa Doğru*, Ankara: Doğu Matbaası.
- DONAT, Y. (1993). *Demirel'in Yokluk Yılları*, Ankara: Bilgi Yayınları.
- ERDOĞAN, M. (2003). *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, Ankara: Liberte Yayınları.
- ERHAN, Ç., ARAT, T. (2001). "Görelî Özerklik 3", *Türk Dış Politikası*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- GEVĞİLİLİ, A. (1981). *Yükseliş ve Düşüş*, İstanbul: Altın Yayınları.
- GÜMÜŞTEKİN, U. (1976). *Ufuk ve Çizgi*, İstanbul: Gümüştekin Yayınları.
- HALE, W. (1996). *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, İstanbul: Hil Yayınları.
- FİNCANCIOĞLU, Y. (2000). *Demirel*, İstanbul: Büke Yayınları.
- LEVI, A. (1991). "The Justice Party", *Political Parties and Democracy in Turkey*, (Der. Heper M., Landau J.), N. York: Tauris.
- ÖNGİDER, S. (2001). *Lider Biyografilerindeki Türkiye*, İstanbul: Aykırın Yayınları.
- ÖZAL, K. (1998). "Türkiye Cumhuriyeti'nin 75 Yılına Bir Kuşbakışı", Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- ÖZDEMİR, H. (1995a). "Siyasal Tarih 1960-1980", *Çağdaş Türkiye*, İstanbul: Cem Yayınları.
- ÖZDEMİR, H. (1995b). *Türkiye Cumhuriyeti*, İstanbul: İz Yayınları.
- ÖZDEMİR, H. (2002). "1960-80 Dönemi", *Türkler*, c. 17, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- ÖZSEVER, A. (1998). *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- SARIBAY, A.Y. (1985). *Türkiye'de Modernleşme, Din ve Parti Politikası*, İstanbul: Alan Yayınları.

- SENCER, M. (1974). *Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri*, İstanbul: May Yayınları.
- TEKİL, F. (1978). *Türk Demokrasisi İçinde Demirel*, İstanbul: Göktürk Yayınları.
- TEZİÇ, E. (1976). *Siyasi Partiler*, İstanbul: Gerçek Yayınları.
- TOKATLI, O. (2000). *Kaybolan Yıllar*, İstanbul: Doğan Yayınları.
- TOKER, M. (1992). *İsmet Paşa'nın Son Başbakanlığı*, Ankara: Bilgi Yayınları.
- TOSUN, T. (1999). *Merkez Sağ ve Solda Parçalanma*, İstanbul: Boyut Yayınları.
- TUNÇAY, M. (1985). "Adalet Partisi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ZÜRCHER, E. (1995). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.